

Elnarə AKİMOVA

YAP İdarə Heyətinin üzvi,
filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri

"Əgər bizim mədəniyyətimiz, tariximiz
üçün siz belə hərəkətlər edərək
məüyyən qədər cızıqınızdan çıxsanız,
qorxmayın..."

Heydər Əliyev

Ümummilli lider Heydər Əliyevin sənət, ədəbiyyat qarşısında xidmətləri vüsətli və miqyaslıdır. Bu xidmətlərin hər biri ilk növbədə, əzadlıq, milli-mənəvi dəyərlərinin bərpası və onun inikasına, onların bədi mətnlərdə təcəssüm predmetinə rəvac veriləməsinə bağlıdır. O, bildirdi ki, bir xalqın müstəqilliyinin qazanılması, öz mövcudluğunu sürdürmə bilməsi bir tarixi, ideoloji və siyasi fakt olaraq yalnız tarixi şəraitin məhsulu ola bilməz, o həm də milli siyasi, ədəbi və fəlsəfi düşüncənin nəticəsi kimi hasilə gəlməlidir, yəni milli mənlik şüurunun yaranmasının aspektləri bədi düşüncəyə söykənəlməlidir. Digər tərəfdən, Heydər Əliyev dünya mədəni sferasına inteqrasiyanın da zorurluğunu duyurdu. Ona görə milli varlığın idraki məsələsinə bu qədər həssas yanaşır, fəaliyyətinin əsas istiqamətini milli ruhun oyanışı və ona qayıdış əzminin qorunub saxlanması təşkil edirdi. Bunlar isə hər biri bədi nümunələrdə əzadlıq, milli-mənəvi dəyərlərinin qaydılıqda reallaşmasıdır.

Bildiyimiz kimi, sovet ideologiyasının hökmforması olduğu dövrdə, əzadlıqla 1920-1930-cu illərdə Tanrıya, dinə, müqəddəs kitabə münasibətdə nihilist mövqə sorgulayan mətnlər, yanaşmalar ortaya qoyulurdu. Dünya kontekstindən yanaşanda bu, Qərb düşüncəsində mövcud, getdikcə möhkəmlənən Tanrısızlıq, insanın fərdi duyularının öbə çəkilməsi, yalnız özünə istinad etmə dalgəsinə bir təzahürü olaraq qəbərirdi. Lakin bizim 1920-1930-cu illərdə Tanrıya qarşı çıxma ədaləri yalnız bununla bağlı deyildi, proletkultçuluğun yarıtmaz tələblərindən biri idi. Dinin tiryək kimi qadağasına başlanmışdı və proses yalnız islam dini ilə bağlı aparılırdı, rus xalqının özünü dini dünyəgörüşünə də qarşı çevrilmişdi. Sovet rejimi Allahı, dini ironiya, inkar predmetinə çevirməklə guya ki, mövhumatın kökünü kəsməyə cəhd edirdi, maarifləndirici təbliğat aparırdı. Əslində, səbəb başqa idi. Deyək ki, Şərq insanı üçün Allah məfhumu möhkəm özüllü istinadgahlardan biri sayılırdı və ona qarşı çıxmaq tələb xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə, "Quran"ına, "Kitabi-Dədə Qorqud"una, olifbasına, milli kimlik və keçmişinə atılan daş qədər vacib sayılırdı. Tanrısın-

Qirmizi qaranlıqlar

dan, müqəddəs kitabından və keçmişindən qoparılan xalqı və milləti isə diz çökdürmək asan idi. Milli poeziyada bu tendensiyanın əlamətləri 1940-cı illərə qədər davam etdi. Düzüldür, o zamana qədər də müəyyən istisnalar nəzərə çarpırdı. Deyək ki, 1937-ci ildə yazdığı "Səadət nəğməsi" şeirində "Xəbərdar eyleyin Ərəbistan! Ocaqda yandırdı anam Quranı", yaxud "Ayrılmış qoca Şərq tövəkkülündən..." - yazan Səməd Vurğun eyni ildə yazdığı "Vaqif" dramında Vidadının dili ilə Allaha səslənir, insanlığın düçar olduğu fəlakətlərdən qurtuluş üçün ona üz tuturdu: "Xudaya! İnsanın həli yamandır/ Nələr çəkdiyimiz sənə əyandır!".

Qırıq-qırıq gözə dəyən belə münasibətlər 40-cı illərin sonlarından başlayaraq poeziyada daha aydın nəzərə çarpmaya başladı. Bu qorxunun aradan çıxmasında müharibə amilinin böyük rolu oldu. Müharibəyə yaxını yola salan, yaxud onun itkisi ilə üzleşən insan Allaha ümidini, duasını, yalvarışını ünvanlayır, onda ovunur, təsəllisini tapırdı. Artıq ümumxalq etiqad səciyyəsi daşdığından dövlət bu münasibətə o qədər də dərinləndirilməz. Amma bu, insanla Tanrı arasında fərdi hisslərin öbə keçdiyi zaman deyildi. Şairlərin Tanrı ilə münasibətlərinin məhrəm müstəviyə adlanması prosesi sonrakı onilliklərdə - 1960-1980-ci illər poeziyasında mümkün oldu. Bunun üçün bircə səmimi müraciət kifayət etdi: "Mən burdayam, İlahi!" (Vaqif Səmədoğlu).

1960-cı illərin sonlarından başlayaraq poeziyanın Allaha münasibətində cəsarət və doğmalılıq, ərək və məhrəmlilik öbə keçdi. 1980-ci illərin əvvəllərində isə Bəxtiyar Vahabzadənin yazdığı "Fəryad" pyesinin nümunəsində Allaha müraciətin xəlifə qatına keçilir, Tanrı ilə bağlı hər cür sakral düşüncələr praqmatik müstəviyə adlayır, öz motivasiyasını şairin "insanlıq" fəlsəfəsində tapırdı.

*İdrakda yol açmış gecədən gündüzə Allah!
Güldürməsən öz könlünü gülməz üzə Allah!
Dünyaya şafəqlər kimi tanırım səpələniş.
Qəlbim gözi yarmazsa görünməz gözə Allah!*

Bu düşüncə poeziyasının intişarına imkan verən Heydər Əliyev idi. Tanrısını tanıyan millətin özünü tanıması, milli əzadlığını təmin etməsi daha asan reallaşma bilirdi. Ona görə Heydər Əliyevin bu dönəmdəki fəaliyyətdən heyratlanmadan bəhs etmək olmur. Milli siyasi lider bir tərəfdən şairləri qadağan olunmuş mövzularda yazmağa, əsərlər meydana qoymağa rühdandırır, digər tərəfdən onları sovet ideologiyasının həmlələrindən qoruyurdu.

Türkiyənin tanınmış ictimai xadimi Kamal Akın qeyd edir ki, "Heydər Əliyev Sovet İttifaqının tarixində uzun illər sovetlər rejiminin, Kremlin zirvəsində oturmuş yeganə türkdür". Milli müstəqillik dönəmində türk olmaq bəlkə o qədər də cəsarət tələb edən nəsnə deyildi. Amma sovet epoxası daxilində bu mövqenin özündə böyük millət sevdası, vətən fədailiyi ehtiva olunurdu. Həmin illərdə Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi çoxözlü əməllər sırasını - homin fədailiyin miqyasını bu böyük şəxsiyyətdən bəhs edən bütün şəxslər etiraf etmişlər. Bütün fəaliyyəti boyu öz sort və prinsipli mövqə-

yindən çəkinmədən xalqın tarixi və bədi yaddaşını qorumaq, onu dirçəltmək, inkişafını təmin etmək yolunu tutmaqla əslində, Heydər Əliyev sovet idealları uğrunda mübarizəni real Azərbaycan uğrunda mübarizəyə çevirmişdir.

Önemli bir faktın - 1978-ci ildə Heydər Əliyevin səyi nəticəsində dəyişdirilmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Dövlət Himni məsələsi üzərində dayanmaq istəyirəm. 1945-ci ildə Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəmov müəllifliyi ilə yaradılmış Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Dövlət Himninin sözlərinin müəllifləri cərgəsinə Hüseyn Arifin də qoşulmasıyla 1978-ci ildə yeni redaksiyada işlənilirdi. Qaribədir, Stalinin adı Azərbaycan himnindən məhz 1978-ci ildə çıxarıldı. "Rəhbərimiz Stalinin - bizim həyat növrəğimiz" - misrası Azərbaycan himninin mətnindən Stalinin 25 il sonra məhz Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə çıxarıldı ki, bu da tarixi bir zərurətin göstəricisiydi. Təbii ki, əgər himnin sözlərində Stalinin adı keçirdisə demək ki, himnimiz 1956-cı ildən, Stalinin şəxsiyyətə parastışı ifşa ediləndən sonra oxunmayıb. Stalinin adının himndən çıxarılması ilə Himn yenidən döviyyəyə qaytarılırdı və bu da müstəqil olmasa da, hər halda, respublika şəklini qoruyub saxlayan Azərbaycan üçün mühüm mənəvi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Heydər Əliyevin bu illərdəki fəaliyyəti, gördüyü işlərin çəkisi və miqyası sonrakı dövrün poeziyasında daha aydın boyalarla poetik müstəviyə gətirilir. Şair Səyavus Məmmədzadənin şeirlərində Heydər Əliyevin çəkdiyi əziyyətlər, rus siyasi qarşısında nümayiş etdirdiyi əzmlər ruhun ifadəsi uğurla əksini tapıb:

*Nəçə tufanlara sənə gərdiniz,
Can deyan, can verən Azərbaycana.
Layaqətinizlə banzayırınsız
Sınası yaralı Koriolanda...*

Söhrab Tahirin yaradıcılıq bioqrafiyasında 1972-ci ildə Heydər Əliyevə ünvanladığı "Birinci" adlı şeir var. Həmin şeirdə şair Heydər Əliyevin sovet dövlətinin çətinliklərində belə boy göstərən işıqlı və əzəmətli obrazından bəhs edir:

*Birinci intihar, birinci ölüm,
Birinci ölümün ağzından dönüm.
Ömrün gödəkliyi, yolun təkliyi,
Böhtan kələfəsi, yalan yumağı,
Başının üstündə dövrün çomağı
Birinci ölümün yol yoldaşdır.
Birinci dünyanın vətəndaşdır.*

Heydər Əliyev imperiya siyasəti ilə çarpışdı. Elə imperiya ki, vaxtilə "parçala, hökm sür" tezi üzərində qurulmuşdu. Elə hakimiyyət ki, varlığı millətlərin, xalqların milli kimliyini olındən almaq, yadlaşdırmaq, məniqləşdirmaq məqsəti üzərində bərqərar olmuşdu. Heydər Əliyev isə içindən çıxdığı xalqın dəyərlərinin böyüklüyünə ömin idi, onların nədə ehtiva olunduğunu bildirdi. Şəxsiyyətlərini tanıyırdı. Dövləti güclü edən amillərin söykəndiyi bütün çıxış nöqtələri ona məlum idi. "Heydər Əliyev Sovet İttifaqının hüdcuları daxilində belə, o

qədər də yaxşı tanınmayan Azərbaycan xalqını zaman-zaman ucalara qaldıran və onu inkişaf etmiş dünya xalqları sırasına gətirən liderdir. Bu tarixi vəzifəni öz xalqını yaxşı tanımadan, onu sevmədən və irəlini görmədən yerinə yetirmək mümkün deyildi!" (Mövlud Süleymanlı).

Musa Qasımlı "Heydər Əliyev - istiqlalə gedən yol (1969-1987-ci illər)" kitabında yazır: "Azərbaycan ədəbiyyatı bütün sovet tarixi ərzində heç vaxt 70-80-ci illərdəki kimi qayğı ilə əhatə olunmamışdı. Bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ölkədə və dünyada tanınması, yüksəlişi, tərəqqisi illəridir". Bu illərdə təbii poeziyanın inkişafı, şairlərə münasibət, klassik və müasir ədəbiyyatımızın təbliği, tədqiqi və dəyərləndirilməsi yönündə atılan addımlar görülən işin miqyasını təsəvvür etməyə imkan verir: 1970-ci ildə Rəsul Rzann anadan olmasının 60, 1980-ci ildə 70 illiyi qeyd edilir. 1973-cü ildə Nigar Rəfiyyəlinin anadan olmasının 60 ilik yubileyi, Nəbi Xəzrinin 50 illiyi təntənə ilə qeyd edilir. Heydər Əliyev Məmməd Rahimin Oktyabr İnqilabı ordeni ilə təltif edilməsi haqqında 1977-ci ildə məktubla Sov. İKP MK-yə müraciət edir. 1982-ci il 12 iyulda Mirvarid Dilbaziyanın anadan olmasının 70 illiyinin keçirilməsi və təltif olunması barədə qərar qəbul edir. O, şairənin Qirmizi Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif edilməsi barədə məsələ qaldırır və istəyinə nail olur.

Azərbaycan KP MK bürosunun 1969-cu il 12 avqust tarixli iclasında Qazaxda Molla Pənah Vaqifin ev muzeyini yarıtmaq barədə qərar qəbul edilir. Doğulduğu rayonda Vaqifin xatirə muzeyi yaradılır. Ulu Öndərin şəxsiyyəti ilə Azərbaycan KP MK bürosunun 1978-ci il 9 iyun tarixli iclasında Şamaxıda Ədəbiyyat muzeyi yarıtmaq barədə qərar qəbul olunur və reallaşır. MK bürosunun 1980-ci il 11 dekabr tarixli iclasında Naxçıvan şəhərində Hüseyn Cavidin ev muzeyinin yaradılması barədə qərar qəbul edilir və həyata keçirilir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1980-ci il dekabr ayının 12-də keçirilən büro iclasında görkəmli Azərbaycan şairi Xaqani Sırvaninin anadan olmasının 850 illiyinin keçirilməsi barədə qərar qəbul edilir. 1981-ci ilin iyun ayında Mirzə Şəfi Vəzəh, 1976-cı il 10 sentyabrda isə Azərbaycanın görkəmli satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabir irsinin öyrənilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Onu da deyək ki, verilən qərarlardan sonra yubileyləri keçiriləcək şəxslərin əsərləri nəşr olunur, yaradıcılığı haqqında mətbuatda silsilə məqalələr dərc edilir, radio və televiziya proqramları hazırlanırdı. Məsələn, Sabir haqqında verilən qərardan sonra şairin Şamaxı və Bakıda qoyulmuş, lakin baxımsız qalmış abidələrinin ətrafı abadlaşdırıldı. 1982-ci ildə Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 120 illiyi qeyd edildi. Əsərləri təkrarən nəşr olundu. Bakıdakı küçələrin birinə şairin adı verildi. Böyük satirik şairin adını daşıyan Sabirabad rayonunda mədəni quruculuq işləri genişləndirildi.

MK bürosunun 1975-ci il 27 iyun tarixli iclasında görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun anadan olmasının 70 illiyinin keçirilməsi haqqında qərar qəbul olundu. Bu qərar uğurla, böyük təntənə ilə həyata keçir-

İçində istiqlal işığı

**Azadlığına addım-addım qovuşan sənət!
Heydər Əliyev epoxasının müstəsnalığı və gücü!
Əsərlərində azadlıq anlayışının müqəddəsliyini önə çəkən fransız yazar Alber Kamyunun dediklərinə istinad etsək,
"yalnız azadlıq üçün çalışıb çabalamağın mənası var. Çünki yalnız bu zaman insan inanır ki, o heç zaman ölmür!"
Heydər Əliyevin ölümsüzlüyünün səbəbi həm də bundadır!**

rildi. Şairin şeirlərinə mahnılar bəstələndi, teatrlarda əsərləri daha çox oynanılmağa başladı. Bakıda Səməd Vurğunun övladları yaşadığı mənzildən köçürülərək yeni mənzillə təmin edildikdən sonra şairin ev-muzeyi yaradıldı. 1976-cı ildə böyük yubiley tədbirləri Bakıda və Moskvada keçirildi. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə büronun 1979-cu il 25 may tarixli iclasında Məhəmməd Hədinin 100, 1980-ci il oktyabr ayının 17-də Əliqulu Qəmküsərin 100, 1974-cü ildə Hüseyn Cavidin anadan olmasının 90 illiyi qeyd edildi və s. v. i.

Bəli, yazıçı-dramaturq Hüseynbala Mirələmovun "İşığın izi ilə" tarixi-ədəbi esse-sində qeyd edildiyi kimi, "Heydər Əliyev bütün onilliklər boyu gözələdiyi tarixi məqama doğru tərəddüdsüz, həm də inamla addımladı, ən başlıcası, həmin tarixi mərhələni həzrləyən müəlliflərdən biri kimi, vaxtın özü ilə hesablaşdı. O, SSRİ adlanan nəhəng bətnində müstəqil Azərbaycanı yaratdı".

Heydər Əliyevin həmin dövr fəaliyyətinə həsr edilmiş bir çox yazılarda bu məqama aydın işarələr var. 1970-ci illərdə Moskvada siyasi dairələrində kifayət qədər nüfuz sahibi olan Heydər Əliyev bu nüfuzdan xalqın milli kimliyinin və müəyyənləşməsinin dərkini üçün yararlandı. Bütün siyasi fəaliyyəti boyu əsas diqqətini xalqın tarixi şəxsiyyətlərinin yaradıcılığının poetik dövrüyyəyə gətirilməsinə, yaddaş faktına çevrilməsinə, milli genefondun varlığını göstəriciləri olmaları işinə sərf elədi. Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nasiminin, Molla Pənah Vaqifin, Mirzə Şəfi Vəzehin, Nəriman Nərimanovun heykəllərinin qoyulması, onların irsini dirçəltmək imkanları sovet epoxası daxilində ağılaşılmaz özmarlıqdan hasilə gəlirdi və siyasi lider olaraq Heydər Əliyevin bütün fəaliyyətinin prioritet istiqamətini təşkil edirdi. Mədəniyyətin, elmin və ədəbiyyatın yenidən qurulması prosesi başlanmışdı. Ölkə həyatının elə bir sahəsi yox idi ki, 1969-cu ilin iyulundan sonra ciddi dəyişikliklərə məruz qalmasın, Heydər Əliyevin dövlətçilik təfəkkürü süzgəcindən keçirilərək millətin və dövlətin tələblərinə cavabverici bir şəkildə təqdim olunmasın. Ədəbiyyatşünas alim Azad Turan 2000-ci ildə "Azərbaycanın gücü" məqaləsində yazır: "Bizdə dissident ədəbiyyatı olmuşdurmu? - deyər bu hü-

cətlərdə bəzən ifrata varırıq. Bu, əlbəttə, ayrıca bir söhbət mövzudur. Amma bütün bu heç də hər zaman birmənalı cavablandırılmayan sorğular, mühəbisələri bir kənara qoyub deməyə borcluuyq: o illərdə Azərbaycanda hadisənin daha başqa və bənzərsiz forması təzahür etmişdi. *Azərbaycanda mövcud ictimai şəraitə, sistemə, quruluşa rəğmən, dissident siyasəti təbiiq olunurdu* (kursiv mənimdir - E.A.). Cəmiyyət həmin siyasətlə idarə olunurdu. Tabular və bütlər, ehkamlar və sxolastika hər gün zərər çəkirdi. Nərimanov Lenin, Mustafazadə Xrennikovu, Bəhlulzadə Deyneykanı... əvəz edirdi. Anar "Yaxşı padşahın nağılı"nı, Vahabzadə isə:

*Alçalmaq ucalmadı, bu dövrəna təşəkkür,
İnsana verilmiş bu şərəf, şana təşəkkür*

- misralarının da yer aldığı "Fəryad"ı yazırdı. Kütlənin ümumi rəyi formalaşdırılırdı. Moskva Azərbaycana uzaqdan baxmağa və köks ötürməyə məcbur edilmişdi".

Necə ola bilirdi ki, Heydər Əliyev sovet hakimiyyətinin rəsmi tribunadından sözünü öz xalqına ünvanlayırdı, onun dəyərlərini qoruyurdu, milli heysiyyətini uca tuturdu?! Axı kim dana bilər, toxunduğu bütün məsələlərdə liderin fəaliyyəti ədəbiyyatın o zaman ki dalgasından azadlıq anlayışının oynanışı kimi keçir. Şeirə bütöv Azərbaycan obrazının gətirilməsi, Allah obrazının poetik dövrüyyəyə qatılması, milli istiqlal, vətən, dil anlayışlarının uca vərğu ilə səsləndirilməsi, cəmiyyət ziddiyyətlərinin, sosial hərc-mərcliyin açıq dillə, çəkinmədən bədi təsvirə gəlməsi, ifşa olunması və s. - hər biri Heydər Əliyev dühasının sayəsində ərsəyə gələn müstəsna idi. Bu azadlıq ab-havasını ədəbiyyata Ümummilliyat lider bəxş etmişdi.

Mühtüm olan bir neçə faktın üzərində dayanmaq istəyirəm. Bəxtiyar Vahabzadənin 1958-ci ildə yazdığı "Gülüstan" poeması dünyanı olmasa da, özünü dünyanın məhvəri sayan nəhəng Sovetlər İmperiyasını silkeleyəməyə müvəffəq oldu. Ona qədər heç bir əsərdə milli dil, milli varlıq və kimlik məsələsi bu qədər koskinliklə qoyulmamış, bu qədər cəsarətlə sərgilənməmişdir. Bu əsər-

də yaddaşı oymatmağa yönəlmiş missiya vardı və bu missiya XX əsrin birinci yarısının aydınlarının əsərlərindən sonra ilk dəfə məhz Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında bu çalardə, bu miqyasda şeirə gətirilirdi. Amma bir anlıq düşüncə, "Gülüstan" poeması yalnız daxili azadlığın təzahürü idimi? Düşünürəm. Poema 1958-ci ildə yazılmışdı. Heydər Əliyev bu zaman Dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında çalışırdı. Vəzifəsindən irəli gələn səlahiyyəti isə millətin milli-mənevi dərdlərinin tərcümanı olmağa, onun ehtiva olunduğu məqamları qorumağa imkan verirdi. Onun çıxışlarında bu məqamlara aydın işarələr kifayət qədərdir: "Mən hələ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işləyən zaman Bəxtiyar Vahabzadənin həbs olunması məsələsi meydana çıxmışdı. "Gülüstan" poemasını yazmışdı. Ondan ötrü o zaman həbs etmək məsələsini qoymuşdular. O vaxt mən onu xilas etdim, qoymadım həbs olunsun. Nəinki qoymadım, onunla dəfələrlə söhbətlər apardım, öz məsləhətlərimi verdim. Belə bir insan o vaxtlar böyük fəlakət qarşısında idi. Nəyə görə? Heç bir cinayət yox idi. Ona görə ki, millətini sevirdi, millətin qayğıları haqqında yazılar, şeirlər yazırdı".

Yaxud yazıçı Mövlud Süleymanlının "Dəyirman" povesti. "Qırx ilin yeddi görüşü" əsərində yazıçı Mövlud Süleymanlı qeyd edir ki, "o zaman mənim "Dəyirman" povestim təzə çıxmışdı. Əsər böyük səs-küyə səbəb oldu. Yazıçılar Birliyində povest ətrafında geniş müzakirə aparıb əmansız tənqidlərə məruz qoyuldu. Daha sonra yazıçılar əsəri götürüb Heydər Əliyevin yanına gediblər. Heydər Əliyev soruşub ki, nə var bu əsərdə. Deyiblər ki, Sovet ideologiyasına zidd məqamlar var, hələ yoldaş Əliyev, altından xətt də çəkməmiş, əsərdə 73 ədəd söyüş də yer alıb. Heydər Əliyev altından xətt çəkilmiş sözün birini oxuyub və güllərə deyib, bəho, ona qəlsə görək rus xalqı Şoloxovun məhkəməyə verə".

Heydər Əliyev milli varlıq üzərində daha çox düşündürdü, milli statusu əlindən almamış xalqın özünəqaydıışının yollarını arayırdı. Üzərinə düşən missiya çətin idi, fəaliyyət qırılışı xəttin, güdəza verilməsi dəyərlərin, itirilən meyarların bərpası kontekstində başlamalı idi. Çətin idimi? Bəli! Ona qədər mövcud olan xatolik durumun rəvac verdiyi neqativlər sonucda ən böyük zərərini insana vurmmuş, onunla zamanın, mənevi-əxlaqi dəyərlərin sabitliyi arasındakı əlaqənin pozulmasına gətirib çıxarmışdı: global tənhalıq insanın özgüləşməsini, özündən ayrılmasını, yadlaşmasını şərtləndirmişdi. Bu mənada, sovet rejiminin insanın yalnız mühərribələrin əzdiyi insan deyildi, o, həm də tək qalmış, təcrid olunmuş, cəmiyyət tərəfindən sıxışdırılmış, yadlaşmış, çarəsiz insan idi. 1970-ci illərdən başlayaraq, baş verən proseslərin mahiyyəti, yaddaş strukturunda yer almış görüntülərin bərpası ilə çağın insanın düşüncəsi arasında dialoq bədi təfəkkürə yansımaya bilmədi. Bu illərdə yaranmış əsərlər artıq cəmiyyət həyatına oppozisiyada meydana gəlirdi. Sənət artıq həqiqətlərin yaşantısını verməyə, bədi qəhrəmanın mənə-

vi dünyasına varmağa çəba göstərirdi. Sovet dövrünün tələbləri tamamilə özge hava-havacat üstə köklənə də, 1960-1970-ci illərdə artıq sosial gerçəklərin təsviri əks qütbə meydana çıxırdı. Bu toqquşma əsərlərin forma və məzmununda çoxqatlılığa gətirib çıxarırdı. Əsərlərdə bədi ideoloji rakurs öz yerini daha çox insanın və onun həyatının dərinliklərinə varan süjetlərə verir, bununda da sənətin neçə onillik ərzində qurama illüziyalar içre aldanışı üzə çıxırdı. 1970-ci illərdən başlayaraq ümidlərin yalanlar önündə fiaskosu nəticələrini verdi: milli ədəbiyyat, milli dil məsələləri önə keçdi, elm və ədəbiyyat xadimləri daha çox milli maraqlar üzərində köklənməyə cəhd göstərdilər. Bu təbəddülatı ədəbiyyata Heydər Əliyev qazandırmışdır. Onun ədəbiyyatda gerçəkləşdiriyi işlər, klassiklərə yönəlmək, milli ədəbiyyata qayıtdığı güvencə hissə sisteminin özü ilə bağlı yaratdığı Mif anlayışını yazıçı düşüncəsində heçə endirir, onun tənəzzülünü ləbədləşdirirdi. İslahatlar ədəbi-mədəni həyatımızın bütün sferalarına sirayət edicə, milli mənlilik şüuru önə keçir, milli məfkürə işığı dalgalanmağa başlayırdı. Bu mənada, 1990-cı illərdə insanların öz azadlığını qazanması üçün meydana axışması, haqqını geri almaq təhsəsi birmənalı təfsirə gəlir, onun kökləri bir qədər dərinlərə işləyib mövcudluğunu iki onillik əvvəldə, Heydər Əliyev dühasının imkan verdiyi azad söz zamanında, sovet ədəbiyyatı daxilində yaranmağa cəsarət etmiş hürr duyğulu, millət problematikası poeziya mətnlərində tapır. Bunu meydana olan faktlar da deyir:

Nəriman Həsənzadə "Heydər Əliyevin şəxsinde mən "Bütün Şərqi bilsin" pyesinin qəhrəmanını, Nəriman Nərimanovun prototipini görürdüm", - yazır;

Qəbil qeydlərinin birində "Ömür həbləri" romanında Heydər Əliyevin də obrazını düşündüyünü bildirir;

Mövlud Süleymanlı "Dəyirman" povestinin 70-ci illərin sağlam, duru, doğma ab-havanın məhsulu kimi meydana çıxdığını və üstəlik əsərlə bağlı "Azərbaycanı bürüyən" hücumdan onu Heydər Əliyevin qoruduğunu dilə gətirir;

"Yaxud "İdeal" müəllifi İsa Hüseynovun mətbu etirafı yadıma gəlir; İdeali yazanda Heydər Əliyevi düşündüyünü söyləyir. Bu məqam Bəxtiyar Vahabzadənin Şair mövqeyində dönə-dönə, hələ Məmməd Aramız etirafında var; Xəlil Rzə şeirinin odlu nəfəsi bu məqama toxunur... Maqsud İbrahimbəyov xalqın xilaskar oğlu haqqında hələ dün mətbuat bataliyalarına girmiş... Elçinin televiziyaya ilə öncəki müsahibəsi "mənim tanıdığım Heydər Əliyev" məxrəcində isti təəssürat və müşahidələrini bizimlə bölüşür... Yaşar Qarayev son yazılarında birində təəssürat və müşahidələrini bizimlə bölüşür... Yaşar Qarayev son yazılarında birində təəssürat və müşahidələrini bizimlə bölüşür... Yaşar Qarayev son yazılarında birində təəssürat və müşahidələrini bizimlə bölüşür... (Teheran Əlişanoğlu)

Azadlığına addım-addım qovuşan sənət! Heydər Əliyev epoxasının müstəsnalığı və gücü! Əsərlərində azadlıq anlayışının müqəddəsliyini önə çəkən fransız yazar Alber Kamyunun dediklərinə istinad etsək, "yalnız azadlıq üçün çalışıb çabalamağın mənası var. Çünki yalnız bu zaman insan inanır ki, o heç zaman ölmür!"

Heydər Əliyevin ölümsüzlüyünün səbəbi həm də bundadır!